

УДК 378.22.001

Гура Тетяна Євгеніївна, доктор психологічних наук, доцент, проректор
КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР

e-mail: gura_tat@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ ФАХІВЦЯ ЯК ПРІОРИТЕТ ЙОГО ВИЩОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Анотація

У статті здійснюється аналіз сутності методологічного мислення фахівця як якісного рівня розвитку його професійної мислєдіяльності. Зазначається, що науковим підґрунтям розуміння методологічного мислення є положення метакогнітивізму щодо специфічних властивостей метамислення людини як її мислення про мислення, а також позиції системомислєдіяльнісного підходу, відповідно до яких воно є новою формою організації мислення, що спрямоване на утворення особливих знань для здійснення фахівцем метаконтролю, метарегуляції, розвитку власної розумової діяльності. Методологічне мислення фахівця є найвищим рівнем функціонування його мислєдіяльності; на відміну від предметно-орієнтованого та діяльнісно-орієнтованого рівнів мислення воно втрачає ознаки ситуативності та просторово-часові межі, набуває значної вербалізованості, здійснюється за певними нормами завдяки методологічній рефлексії. Воно виконує пізнавальну, розвивальну, смислоутворювальну та мультирегуляторну функції. Результатом методологічного мислення фахівця є створення ним власних когнітивних схем, проекту професійної діяльності.

У статті зазначається, що розвиток методологічного мислення є важливим завданням як фахової підготовки фахівця, так і його післядипломної освіти. Він має забезпечуватися впровадженням в освітній процес особливих форми і методів, що актуалізують такі метакогнітивні механізми як вербалізація, об'єктивація, схематизація, метафоризація, нормування.

Ключові слова: *методологічне мислення, професійне мислення, професійний розвиток, фахівець, мислєдіяльність.*

Гура Татьяна Евгеньевна, доктор психологических наук, доцент, проректор КУ «Запорожский областной институт последипломного педагогического образования» ЗОС

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ СПЕЦИАЛИСТА КАК ПРИОРИТЕТ ЕГО ВЫСШЕГО И ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье осуществляется анализ сущности методологического мышления специалиста как качественного уровня развития его профессиональной мыследеятельности. Утверждается, что научной основой понимания методологического мышления являются положения метакогнитивизма о специфических свойствах метамышления человека как его мышления о мышлении, а также позиция системомыследеятельностного подхода, согласно которой оно является новой формой организации мышления, направленной на формирование особенных для специалиста знаний по метаконтролю, метарегуляции, развитию собственной умственной деятельности. Методологическое мышление специалиста является наивысшим уровнем функционирования его мыследеятельности; в отличие от предметно-ориентированного и деятельностно-ориентированного уровней мышления оно теряет ситуативность и пространственно-временные границы, становится более вербализованным, осуществляется по определенным нормам благодаря методологической рефлексии. Оно исполняет познавательную, развивающую, смыслообразующую и мультирегуляторную функции. Результатом методологического мышления специалиста является создание ним собственных когнитивных схем, проекта профессиональной деятельности.

В статье отмечается, что развитие методологического мышления является важной задачей как профессиональной подготовки специалиста, так и его последипломного образования. Оно должно обеспечиваться внедрением в

образовательный процесс особенных форм и методов, актуализирующих такие метакогнитивные механизмы как вербализация, объективация, схематизация, метафоризация, нормирование.

***Ключевые слова:** методологическое мышление, профессиональное мышление, профессиональное развитие, специалист, мыследеятельность.*

Gura Tatiana, Doctor of Psychology, professor, vice-rector Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Education

THE METHODOLOGICAL THINKING OF SPECIALIST AS A PRIORITY OF HIS HIGHER AND POSTGRADUATE EDUCATION

Summary

The article carries an analysis of the essence of specialist's methodological thinking as a quality level of their professional mental activity. It is argued that the scientific basis of understanding of methodological thinking is the postulates of metacognitivism, which describe the specific properties of meta-thinking as thinking about thinking, and systematic mental-activity approach, according to which it is a new form of organization of thinking, aimed at forming a special knowledge of meta-control, meta-regulation, personal mental activity development.

Methodological thinking of specialist is the highest level of his mental activity; unlike object-oriented and action-oriented levels of thinking, it loses situational and spatiotemporal limits, becomes more verbalized, is carried out according to certain rules because of methodological reflection. It takes the cognitive, developmental, semantical and mental-regulating function. The result of methodological thinking of specialist is creation of it's own cognitive schemes, the project of his professional activity.

The article notes that the development of methodological thinking is an important task as a specialist training and his post-graduate education. It should ensure the implementation of the educational process in special forms and methods, actualizing such mechanisms as the metacognitive verbalization, objectification, schematization, metaphorization, rationing.

Keywords: methodological thinking, professional thinking, professional development, specialist, mental activity.

Вирішення багатьох надскладних полісистемних проблем професійної діяльності фахівця, його професійного розвитку та життєдіяльності в цілому залежить від здатності «вийти» за межі конкретної ситуації, певної точки зору, набутого досвіду з вирішення подібних завдань, та завдяки особливим механізмам здійснити особливу мисленнєву діяльність – методологічну. Саме розвиток методологічного мислення фахівця, на нашу думку, має бути одним з основних завдань вищої та післядипломної освіти, що забезпечить його конкурентоспроможність, професійну та особистісну самореалізацію як проектувальника власного життєвого шляху.

Отже, мета статті полягає у розкритті основних характеристик методологічного мислення фахівця, особливостей його розвитку в системі вищої та післядипломної освіти.

Розуміння сутності методологічного мислення фахівця ґрунтується на наукових традиціях дослідження метамислення у межах метакогнітивізму, метасистемного підходу, вихідними положеннями яких є усвідомлення «специфічної властивості всіх психічних явищ – здатності «виходу» за власні межі, тобто за межі загальносистемного рівня свого функціонування; здатності до породження нового рівня – метасистемного. На цьому рівні вони самі стають об'єктом керування та організації з боку самих себе. Таким чином, долається їх системна обмеженість» [1]. Метасистемний характер психічних явищ виявляється, по-перше, в атрибуті їх усвідомленості, в здатності психіки до самопрезентації себе у цілому, до «відображення відображеного». По-друге, у тому, що вони є «процесами з організації процесів», підсумковими ефектами загально психологічної властивості самосензитивності, в результаті чого вони «подвоюються», виходять за межі самих себе, породжують нові метасистемні утворення – метакогнітивні процеси (метапам'ять, метамислення та ін.) [1].

У зарубіжній психології проблемі метамислення присвячені праці таких учених, як А.Л. Браун [9], К. Ліну [10], Г. Уелман [11], Дж. Флейвелл [4] та ін. Незалежно від часу опублікування основних авторських ідей та країн, у яких працюють науковці, їх положення є дуже близькими, що дає можливість стверджувати про єдине розуміння сутності феномену метамислення, яке можна охарактеризувати такими твердженнями.

По-перше, існує особливий феномен свідомості, функціями якого є контроль за процесами мислення, їх планування, регуляція та узгодження. Метамислення є своєрідним «клеєм», який утримує психіку в цілісному організованому стані; його зниження призводить до тяжких і складних психічних розладів.

По-друге, за своїм змістом метамислення включає: 1) знання людини про мисленнєві завдання, процеси, стратегії – метакогнітивні знання; 2) знання про стани, зміст, межі власного мислення в певний момент часу – «метакогнітивне спостереження»; 3) регуляцію та контроль за процесами і стратегіями мислення – метакогнітивна регуляція; 4) свідомі емоції, що супроводжують процес пізнання – метакогнітивний досвід.

По-третє, основними чинниками, що активізують метакогнітивні процеси, є новизна ситуації; ступінь зосередженості індивіда на тому, як він мислить; виявлення суттєвих неузгодженостей у діяльності; надмірність часу для вирішення завдання; особлива мотивація на вирішення завдання.

По-четверте, існує можливість цілеспрямованого формування метакогнітивних здібностей узагалі та метамислення зокрема завдяки опануванню людиною метакогнітивних стратегій, що дають змогу структурувати і збагачувати когнітивний досвід.

У вітчизняній психології дослідженням метамислення, або методологічного мислення, присвячені праці А.В. Карпова, Г.П. Щедровицького та ін. Сама ідея про розвиток вищих психічних функцій, передусім, мислення як про формування процесу управління власними психічними функціями, була висловлена ще Л.С. Виготським; у контексті теорії

здібностей експериментально доведена В.Д. Шадриковим; як форма організації мислєдїяльностї описана й апробована Г.П. Щєдровицьким.

Визначаючи зміст методологічного рівня мислення фахівця, існуючі у вітчизняній (радянській та українській) психологічній науці підходи до розуміння сутностї метамислення ми умовно диференціювали залежно від його індивідуальної чи групової природи на індивідуально-мислєдїяльнїсний та колективно-мислєдїяльнїсний.

До першого – індивідуально-мислєдїяльнїсного – підходу нами віднесені положення концепцій А.В. Карпова [2], А.В. Фурмана [5], В.Д. Шадрикова [6], згідно з якими методологічне мислення властиво окремій людині, воно формується, розвивається в процесі її індивідуального розвитку і визначає ступінь її особистісної та професійної зрілості.

Так, метамислення характеризує, на думку А.В. Карпова, метасистемний рівень організації психічного, воно забезпечує «вихід за межі», а його визначальним механізмом є рефлексія. Психіка тим і є унікальною, що в ній як у системі закладений такий механізм, що дає їй змогу долати власну системну обмеженість, постійно виходити за власні межі, роблячи саму себе предметом свого ж функціонування; рефлексія і є процесуальним засобом реалізації цього механізму [2, с. 102]. Взагалі, як зауважує А.В. Карпов, для цього процесу, як і для інших метапроцесів, найбільш характерним є те, що в них використовуються операційні засоби й механізми самого цього процесу.

Досліджуючи метапроцеси як процеси «другого порядку» складностї відносно до традиційно визначених процесів («першого порядку»), В.Д. Шадриков розподіляє їх на метакогнітивні та метарегулятивні. До метакогнітивних процесів на рівні з цілеутворенням, антиципацією, прийняттям рішення, прогнозуванням, програмуванням, розумінням тощо він відносить саморефлексію, «мислення про мислення», специфікою якого є те, що в ньому використовуються операційні засоби й механізми самого мислення [6, с. 182].

Поняття методологічного мислення А.В. Фурман уводить у контексті опису методологування – синтетичного способу рефлексивної мислєдїяльностї,

що поєднує в одну систему різні способи мислення – філософське абстрагування, історичні і соціологічні пошукування, науково-дослідницьку діяльність, що базується на моделюванні об'єктів і продукуванні мисленнєвих сутностей, форм, образів; процесу дієво напруженого застосування дослідником складної системи домінантних парадигм, соціальних наративів, інтерпретаційних прийомів, методів, способів і засобів на шляху розуміннєвого осягнення суті й змісту соціальних явищ [5, с. 49]. Визначаючи рівні методологування, автор виділяє рівень методологічного мислення – як його макрорівень (мікрорівнем, на думку вченого, є рівень методологічного аналізу, мезорівнем – рівень рефлексії, екзорівнем – розуміння, мегарівнем – методологічної роботи, метарівнем – методологічної діяльності), що передбачає спрямування мислення на розуміння смислового навантаження знань [7, с. 50].

Методологічне мислення за Г.П. Щедровицьким, є новоутворенням групової методологічної роботи, групового процесу – методологічного семінару, що дало нам змогу віднести ідеї вченого та його послідовників до колективно-мислєдіяльнїсного підходу.

Як зауважував Г.П. Щедровицький, методологічне мислення є новим, принципово іншим типом організації мислення, ніж наукове мислення; воно надбудовується над науковим мисленням і поглинає або включає його до себе.

Методологічне мислення – це нова, більш висока форма організації мислення в цілому [8, с. 321]. Воно виходить за той або інший професійний стиль мислення, вимагає вільно змінювати програми дій та думок, працювати як у критичній, так і в конструктивній модальності. Його основними характеристиками є такі: відсутнє єдине розуміння, доповіді та єдиної теми – є зразу ж багато тем і доповідей; немає різниці між твердженням і запитанням, між формулюванням знання та проблематизацією; є визначальна роль мети; відсутні визнані всіма норми, у тому числі і логічні норми [8, с. 370].

Результатом методологічного мислення є методологеми [8, с. 381] – спеціальні організаційно-методичні знання й уявлення, що мають принципово новий зміст, суттєво відрізняються від теоретичних знань та уявлень, які були

відпрацьовані в межах вивчення теоретико-мисленнєвого процесу, тобто від нормативних знань.

Спираючись на ідеї як індивідуально-миследіяльнісного, так і колективно-миследіяльнісного підходів, представимо нашу позицію щодо сутності методологічного рівня або методологічного мислення фахівця.

Методологічний рівень професійного мислення фахівця означає його «рефлексивний вихід» з предметно-орієнтованої та діяльнісно-орієнтованої миследіяльності у світ ідеальних об'єктів – мисленнєвих, тобто дає фахівцю змогу: проаналізувати їх хід, зробити, в разі необхідності, відходи в них, визначити механізми стереотипізації, усвідомлені помилки та адекватність обраної когнітивної карти, орієнтовної основи діяльності (далі – ООД). Воно втрачає ознаки ситуативності та просторово-часові межі, набуває значної вербалізованості.

Це мислення відбувається за певними нормами (мисленнєвими, професійними, культурними) завдяки їх комбінуванню, а потім – виходу з цих норм та конструювання нових.

Найважливішою ознакою методологічного мислення фахівця, що відрізняє його від попередніх рівнів, є те, що його результатом є створення фахівцем власних когнітивних схем, ООД, проекту професійної миследіяльності. Методологічне мислення – це свого роду «нормувальник», завдяки йому фахівець створює нові професійні зразки.

Отже, вихід фахівця на цей рівень професійного мислення свідчить про найвищий рівень його професійного розвитку, професійної компетентності, коли він сам стає спроможним продукувати узагальнене фахове знання, нормувати власне мислення та діяльність. Відтак, воно є безумовно продуктивним.

Методологічне мислення «подібно рейкоукладальнику, який просуваючись уперед, кладе перед собою рейки; так і людина йде уперед, шукає нове рішення проблеми, одночасно нормуючи свій шлях, тобто залишаючи за собою слід. У людини йде пошук, і це саме по собі не мислення,

оскільки мислення нас уперед не виводить, – уперед нас виводить методологічне мислення, яке вибудовує норму нашої мислєдїяльностї як мислення...» [8, с. 6].

Звертаючись до ідей Г.П. Щєдровицького, методологічне мислення – це рївень «чистого мислення», що розгортається в ідеальній дїйсностї, визначає ідеальний об'єкт; воно існує в схемах, моделях, малюнках та продукує знання за законами логїки; свїт чистого мислення реалїзується завдяки існуванню людської культури та відображається в текстах комунїкації [8]. Саме «чисте мислення» надає засоби для методологічної роботи, дає змогу здїйснювати метаконтроль, метарегуляцію, розвиток власної мислєдїяльностї.

Основними функціями методологічного мислення є:

- пізнавальна, воно є «мисленням, що пізнає» [8, с. 563]: завдяки методологічному мисленню фахівець, передусім, пізнає власне Я, особливості існування власного психїчного;

- розвивальна – воно виводить фахівця на новий рївень свого професїйного розвитку, активїзує його завдяки здобуттю нових знань – рефлексивних;

- смислоутворювальна – завдяки йому створюється новий смисл, значення як професїйної дїяльностї особистостї, так і її життєдїяльностї в цїлому; для неї з'являється новий смисл власних дїй, відбувається перебудова самих процесів конструювання смислів [3, с. 69];

- мультирегуляторна – воно забезпечує регуляцію всіх сфер особистостї.

Глобальним механїзмом переходу предметно-орїєнтованого на дїяльнїсно-орїєнтований і методологічний рївнї професїйного мислення є рефлексія, причому перехід з першого на другий рївень відбувається завдяки предметної, дїяльнїсної рефлексїї, а з другого на третїй – вона набуває статусу методологічної рефлексїї – рефлексїї метарївня, такої, що спрямовується фахівцем на власне мислення, власну рефлексїю.

Методологічна рефлексія є понадситуативною – завдяки модеруючїй функції передбачає усвідомлення фахівцем сутностї самого феномену

рефлексії, її типів, етапів, механізму, закономірностей актуалізації. Вона є безумовно свідомою або усвідомленою рефлексією і потребує особливих знань – рефлексивних, які включають у себе: знання сутності самого явища професійного мислення, його процесуальних характеристик (етапів і механізмів перебігу, а також особливих мисленнєвих феноменів) і змістової організації; знання нормативних основ професійної мисленнєвої діяльності фахівця (логічних, соціальних, психологічних); знання сутності феномену рефлексії, її видів, механізмів актуалізації, форм існування.

Отже, розвиток методологічного мислення і, відповідно, методологічної рефлексії є важливим завданням як фахової підготовки фахівця, так і його післядипломної освіти; вони «переводять» його на інший, найвищий рівень функціонування як суб'єкта власної професійної та життєвої діяльності. Орієнтація освітнього процесу на розвиток методологічного мислення вимагає впровадження особливих форм і методів, які забезпечують актуалізацію таких метакогнітивних механізмів як: 1) вербалізація – проговорювання власної мислєдіяльності («мислення вголос» та «проговорювання про себе»), словесні звіти перебігу вирішення проблемних ситуацій; 2) об'єктивація – вирішення полісистемних професійних проблемних ситуацій у процесі реальної чи/і змодельованої професійної діяльності; 3) схематизація – побудова, інтерпретація схем різного типу (предметних, онтологічних; діяльнісних та методологічних); 4) метафоризація – інтерпретація та створення професійних метафор; 5) рефлексивні виходи – вихід суб'єкта зі своєї колишньої позиції діяча й перехід у нову позицію – зовнішню, як стосовно колишніх, уже виконаних діяльностей, так і стосовно майбутньої, проєктованої діяльності; 6) нормування – побудова фахівцем власної мислєдіяльності відповідно до певних норм та правил (логічних і психологічних), робота з поняттями як інструментами розуміння і мислення. Найбільш ефективними методами розвитку методологічного мислення є: проєктні методи, методи моделювання («навігації») мислення, в тому числі – ігрового моделювання, евристики, а також методи інтеррогативу, схематизації, метафоризації. Для їх упровадження

перед системою вищої та післядипломної освіти постає завдання щодо відповідної підготовки викладачів, рівня розвиненості їх професійного мислення та володіння новітніми розвивальними і дидактичними технологіями.

Список використаних джерел

1. Карпов А.В. Метасистемная организация уровней структур психики / А.В. Карпов. – М.: Института психологии РАН, 2004. – 562 с.
2. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
3. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.
4. Флейвелл Дж. Генетическая эпистемология Жана Пиаже / Дж. Флейвелл. – М.: Прогресс, 1967. – 457 с.
5. Фурман А.В. Методологування як засіб розуміння смислу / Фурман А.В. // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 47-57.
6. Шадриков В.Д. Интеллектуальные операции: Монография / Шадриков В.Д. – М.: Логос, 2006. – 108 с.
7. Шадриков В.Д. Ментальное развитие человека / В.Д. Шадриков. – М.: Аспект Пресс, 2007. – 284 с.
8. Щедровицкий Г.П. Мышление – Понимание – Рефлексия / Щедровицкий Г.П. – М.: Наследие ММК, 2005. – 800 с.
9. Brawn A.L. Metacognition, executive control, self-regulation and other more mysterious Mechanisms / Brown A.L. // Metacognition, Motivation, and Understanding. Ch. 3, New Jersey, 1987, P. 65-116.
10. Nelson T.O., Linu K. (ed.) Metacognition: Core readings / Nelson T.O., Linu K. – Boston: Allyn and Bacon, 1992. – 314 p.
11. Wellman H. Metamemory revisited / Wellman H. // Contribution to human development. – 1983. – Vol. 9. – P. 31-51.

References transliterated

1. Karpov A.V. Metasistemnaja organizacija urovnevnyh struktur psihiki / A.V. Karpov. – М.: Instituta psihologii RAN, 2004. – 562 s.

2. Karpov A.V. Psihologija refleksivnyh mehanizmov dejatel'nosti / A.V. Karpov. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2004. – 424 s.
3. Leont'ev D.A. Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti / D.A. Leont'ev. – M.: Smysl, 2007. – 511 s.
4. Flejvell Dzh. Geneticheskaja jepistemologija Zhana Piazhe / Dzh. Flejvell. – M: Progress, 1967. – 457 s.
5. Furman A.V. Metodologuvannja jak zasib rozuminnja smislu / Furman A.V. // Psihologija i suspil'stvo. – 2010. – №4. – S. 47-57.
6. Shadrikov V.D. Intellektual'nye operacii: Monografija / Shadrikov V.D. – M.: Logos, 2006. – 108 s.
7. Shadrikov V.D. Mental'noe razvitie cheloveka / V.D. Shadrikov. – M.: Aspekt Press, 2007. – 284 s.
8. Shhedrovickij G.P. Myshlenie – Ponimanie – Refleksija / Shhedrovickij G.P. – M.: Nasledie MMK, 2005. – 800 s.
9. Brawn A.L. Metacognition, executive control, self-regulation and other more mysterious Mechanisms / Brown A.L. // Metacognition, Motivation, and Understanding. Ch. 3, New Jersey, 1987, P. 65-116.
10. Nelson T.O., Linu K. (ed.) Metacognition: Core readings / Nelson T.O., Linu K. – Boston: Allyn and Bacon, 1992. – 314 p.
11. Wellman H. Metamemory revisited / Wellman H. // Contribution to human development. – 1983. – Vol. 9. – P. 31-51.